

תורה שבע"פ ובירורי הלכה

הרב ד"ר מאיר גרוזמן

הברכה לשומרי שמיטה – בכל שנה ושנה

בברכתו לשומרי שמיטה הבטיח ה': "וצויתי את ברכתי לכם בשנה השישית ועשת את התבואה לשלש השנים". לאמור, בשנה השישית יניבו השדות יבולים כה רבים, שיספקו מזון למשך שלוש שנים. אולם בתורת כהנים על פסוק זה נאמר:

"בשנה השישית - אין לי אלא בשישית, בחמישית, ברביעית, בשלישית ובשניה מניין? משנה לחברתה מניין? תלמוד לומר 'בשנה'".

לפי פשוטם של דברים יש לפרש את כוונת הדרשה, שהברכה לא תחול בשנה השישית בלבד, אלא גם ביתר השנים - בכל שנה ושנה יניבו שדותיו של שומר השביעית יבולים רבים והברכה תהא מצויה בהם תמיד. לימוד זה נלמד מן המילה "בשנה", וכפי שהסביר זאת הראב"ד בפירושו לתורת כהנים: "בשנה" קרא יתירה הוא לומר, שבכל שנה תהיה ברכה, שיספיקו פירותיה משנה לחברתה, אלא שבשישית צריכה ברכה יתירה, שתספיק לשלוש שנים כדכתיב יעשת את התבואה לשלוש השנים".

ברם, בדרשה ישנה שאלת נוספת: "משנה לחברתה מניין"? והתשובה "בשנה" מהווה תשובה גם לשאלה זו. אולם מה משמעה של השאלה וכיצד מהווה המילה "בשנה" תשובה? עיון בגירסאות אחרות, מקבילות, של דרשה זו אינה פותרת את הבעיה. בכתב יד וטיקן 31 (עמ' 210), ובמדרש הגדול לויקרא הגירסא היא "שהן מפיקות משנה לחברתה, מניין"? ובילקוט שמעוני על פסוק זה הגירסא היא: "יהו מספיקות משנה לחברתה מניין"? תוספת המילה "מפיקות" או "מספיקות" אינה מקילה בהבנת הנקרא, אלא להיפך: האם כוונתה לומר, שהאדמה תניב יבולים רבים גם בשביעית, או אולי שיוותרו יבולים משנה אחת ויועברו לחברתה? ואם כן, מהי התשובה "בשנה" - הכיצד מילה זו מסייעת ומאפשרת להבין "שהיבולים מפיקים או מספיקים משנה לחברתה"? אכן, הגאון מווילנא (בהגהותיו לתורת כהנים) מוחק את השאלה "משנה לחברתה מניין"? ואין הוא גורס אותה כלל.

אך עדיין קיימת אי בהירות בהבנת התשובה לשאלה הראשונה. בפסוק אכן נאמר "וצויתי את ברכתי לכם בשנה השישית", והמילה "בשנה" נשמעת כיותר,

שכן ניסוח המשפט סובל גם את העדרותה של המילה, ואפשר היה לקרוא: "וצויתי את ברכתי לכם בששית" ללא המילה "בשנה", אולם לא ברור, הכיצד מילה זו מורה או מחדשת, שבכל שנה ושנה תהא שרויה הברכה ביבולי השדה: רבי פנחס הלוי איש הורוויץ (בספרו "פנים יפות" על פסוק זה) פירש את המדרש בדרך שונה:

"לפי לשון תורת הכהנים היה גדל בכל שנה חלק שישיית יותר, והיה נשאר מן השנה הראשונה החלק השישית והיו אוכלין אותנו בשנה שנייה, כדי שישאר מתבואות הגדילה בשנה שנייה שני חלקי שישיית, וכן בכל השנים עד שכל תבואה הגדילה בשנה השישית יהיה נשאר לשנה השביעית והיינו דקאמר בתורת כהנים משנה לחברתה".

לדידו, הניבו השדות מדי שנה בשנה יבולים נוספים בסך של שישיית מעל לממוצע השנתי. שישיית זו שגדלה נניח בשנה הראשונה שלאחר שנת השמיטה, תצורף ליבולים שגדלו בשנה השנייה. גם בשנה השנייה תחול ברכה דומה, כך שיצטברו בידי החקלאי שתי שישיות, שתעבורנה לשנה השלישית. וכך בכל שנה ושנה עד שבשנה השישית יהיו בידו עודפים בסך שש-שישיות המכסים את צרכי השנה השישית כולה, והיבולים הרגילים של השנה השישית. שהם יבולים ממוצעים (פרט לתוספת השישית המבורכת, הנאכלת, כאמור, בשנה זו עם שאר התוספות) יעברו לשנה הבאה - לשביעית, זו אפוא המשמעות של השאלה: "משנה לחברתה מניין?".

על פרשנות זו יש לתמוה ולשאול, היכן בדברי תורת כהנים ניתן להבחין שאמנם כך כוונת הברכה, מה גם שהמפרש אומר: "לפי לשון תורת כהנים" ועדיין בתוקפה השאלה שנשאלה לעיל: הכיצד ניתן לראות במילה "בשנה" מבנה ברכה כה מורכב, מפוזר ומפתיע? יתירה מזאת: פרשנות קשה זו שניתנה לדברי תורת כהנים מתעלמת לכאורה מפשוטה של הברכה ומניסוחה. כלום לא נאמר בה כי היבולים שהאדמה תניב בשנה השישית יספיקו לשלוש השנים ולא לשנה השביעית בלבד?

לפתרון הבעיות נראה להציע לאמץ את הגירסה המצויה בתורת כהנים, דפוס וונציה ש"ה ובמהדורת וייס: במקום "ת"ל בשנה" מופיע בהם: "ת"ל ובשנה" והכוונה איננה למילה שבברכה "וצויתי את ברכתי לכם בשנה השישית" אלא לפסוק אחר, שאף הוא מופיע בפרשת השמיטה, אך לא בהקשר לברכה. הכוונה לויקרא כ"ה, ג-ד, שם נאמר:

פסוק ג: "שש שנים תזרע שדך ושש שנים תזמר כרמך ואספת את תבואתה".
פסוק ד: "ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ שבת לה, שדך לא תזרע וכרמך לא תזמר".

עיון בשני הפסוקים מעלה את הכיוון שבו הלכו חכמים בדרשה שבתורת כהנים. בפסוק ג נאמר: "ואספת את תבואתה" והכוונה לאסוף מדי שנה בשנה ("שש שנים תזרע") תבואה. המילה "ואספת" אינה מתפרשת במובן של לקיטה אלא במובן של אגירה. לאמור: מדי שנה בשנה אתה אוגר - בשל הברכה כמובן - תבואה. הרי לך שבכל שנה ושנה תחול ברכה, והשדות יניבו יבולים בכמות העודפת על הממוצע השנתי. ובפסוק ד נאמר: "ובשנה השביעית", שתי מילים אלו מצורפות - בשל ו' החיבור - לפסוק הקודם, כאילו נאמר: "ואספת את תבואתה ובשנה השביעית". לאמור, שהאגירה תהיה כה רבה ומבורכת, עד שיהא אפשר להעביר אותה לשנה השביעית ויהיה בה כדי לכסות תצרוכתה של שנה זו. עתה יחזור יפה כיצד מאפשרת המילה "ובשנה" לדרוש, שישנה העברה "משנה (שישית) לחברתה" (שביעית), ודבריו של בעל "פנים יפות" בנושא זה עלו יפה, אך עדיין אין ביכולת מילה זו לאפשר דרשה, שתאמר, כי בכל שנה ושנה משש השנים תחול ברכה בשדות!

ושמא ניתן לומר (כהשערה בלבד) כי מן הדרשה שבתורת כהנים נשמטה התשובה לשאלה הראשונה, שניסוחה היה: "ת"ל שש שנים... ואספת את תבואתה", ולאחר מכן מופיעה השאלה השנייה: "משנה לחברתה מנין?" ועל כך באה התשובה: "ובשנה". לאחר שנשמטה (כמשוער) תשובה זו צורפה השאלה הראשונה לשנייה, והתשובה "ובשנה" מצאה את עצמה משמשת - במבנה הטקסט - תשובה גם לשאלה הראשונה, אך הקורא מבחין בעינו החדה כי היא תואמת את השנייה ולא את הראשונה.

ולאחר כל זאת יש עמנו עדיין מקום לשאול על דרשה זו, אם אין בה משום התעלמות מן הברכה "וצוית". שהרי לדידה של זו מבשרת התורה, כי הברכה תהיה בשנה השישית וכי שנה זו תצמיח יבולים כה רבים שיספיקו לשלוש השנים, ואילו הדרשה סבורה - לפי הגירסה "ובשנה" שהוצגה לעיל - כי תבואת השנה השישית תועבר לשנה שאחריה והברכה תחול בכל שש השנים, האין כאן סתירה? וכבר העלה תמיהה זו בעל "פנים יפות" באומרו על הדרשה: "לכאורה אינו כמובן מן הכתוב שבשנה השישית לבד יהיו כפליים לעצמו ולשביעית ולפי לשון תורת כהנים היה גדל בכל שנה חלק שישית יותר!"

ועוד: אם אמנם תחול הברכה מדי שנה בשנה, והחקלאי יראה מול עיניו כיצד קמים ועולים היבולים מעבר לממוצע השנתי, והאגירה מתנהלת כמתוכנן ואסמיו מלאים בר - הכיצד הוא מתלונן: "מה נאכל בשנה השביעית?"

לפיכך מציע בעל "פנים יפות" הצעה מהפכנית: לראות בפסוקים ג-ד ("שש שנים תזרע שדך... ואספת את תבואתה") את הברכה המרכזית והעיקרית

לחקלאי, וכפי שהוצגה ופורטה בדברי תורת כהנים, דהיינו: שכל שנה ושנה תבורך, ויהיו בה יבולים מצטברים, עד שיבולי השנה השישית יועברו לשביעית. ואילו הברכה המקובלת "וצויתי את ברכתי לכם" מופנית אל האיש, ורק אל האיש, שמכר את שדהו וחזר וגאל אותו מן הקונה בשנה השישית לקראת השביעית. איש זה שלא עיבד את שדהו במרוצת חמש השנים, לא ראה את התבואה קמה ועולה מול עיניו - ממילא לא אגר מאומה; ועתה לקראת השנה השביעית, כשהוא מצווה להוביר את שדהו - הוא מודאג ושואל "מה נאכל?" לאיש זה מבטיחה התורה "וצויתי את ברכתי לכם בשנה הששית...".

הצעה זו מתבססת על העובדה שהברכה "וצויתי" לא מופיעה כמצופה בתוך פרשת השמיטה אלא בתוך פרשה אחרת - פרשת מכירת קרקעות ("וכי תמכרו ממכר לעמיתך") ואיסור ההונאה בה. מה למצוקת החקלאי ולאיסור ההונאה בקרקעות? מכאן סבור הוא, שהברכה מיוחדת רק לזה שלא עיבד ולא אגר, וכה דבריו:

"עוד היה נראה, דהא דהצורך להיות הברכה בשנה שישית דוקא היינו דוקא במוכר את השדה דמייירי ביה בהאי פרשתא, דחס רחמנא על המוכר, שיכולין הבעלים לגאול את השדה בכל עת שירצו... אם יגאלו בתחילת שנה שישית לשמיטה יפסידו כל החלקים של שנה שביעית, ובענין זה אמרה התורה שיצוה את הברכה בשנה ששית כפלים, ולא יהיה לבעלים שום הפסד...".